

A comparative study of digital currencies from the perspective of contract law polic

Y Asghar Mahmoudi¹

Received: 21 March 2024

Ebrahim Taghizadeh²

Reception: 19 May2024

Hassan Khosravi³

Alireza Mohammadzadeh⁴

Abstract:

This article comparatively studies cryptocurrencies through the lens of contract law to assess their validity and potential application in Iranian contract law. It aims to clarify the legal dimensions of digital currency use in Iranian commercial transactions. Examining the legal status of digital currency reveals that the only relevant Iranian law is a Council of Ministers resolution (05/06/2019), based on Article 138 of the Constitution, comprising 6 articles and 7 notes. From a contract law perspective, referencing Articles 1 and 2 of the resolution, the use of digital currency lacks government and banking system support or guarantee, and is prohibited in domestic transactions. The sole exception is licensed cryptocurrency mining. In banking law, the Central Bank regulates cryptocurrency use and supply, subject to Iranian laws and regulations.

Keywords: Compliance, Digital Currency, Contract Law

¹Professor of Private Law, Payame Noor University, Tehran, Iran - Corresponding Author

². Professor of Private Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

³. Professor of Private Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

⁴. PhD Student of Private Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

<http://doi.org/10.30510/pscci.2025.480808.1088>

بررسی تطبیقی ارزش‌های دیجیتال از منظر سیاست حقوق قراردادها

علیرضا محمدزاده^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۴

اصغر محمودی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۳۰

ابراهیم تقی‌زاده^۳

حسن خسروی^۴

چکیده:

این مقاله باهدف بررسی تطبیقی رمز ارزها از منظر حقوق قراردادها درصدد است؛ ضمن بررسی اعتبار رمز ارزها به تطبیق آن در حقوق قراردادها، پردازد تا با آشکار ساختن ابعاد آن گام مؤثری را در شناخت حقوق استفاده از ارز دیجیتال در مبادالت تجاری ایران بردارد؛ با بررسی جایگاه و اعتبار ارز دیجیتال در حقوق قراردادها، نتایج گویای آن است که در ایران در حوزه‌ی خریدوفروش رمز ارزها تنها قانونی که در استفاده از ارز دیجیتال مورد تصویب واقع شده است تصویب‌نامه مصوبه هیئت وزیران مصوب ۰۵/۰۶/۱۳۹۸ بوده که با استناد به اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در ۶ ماده و ۷ تبصره تنظیم شده است. از منظر حقوق قراردادها با استناد به ماده ۱ و ۲ مصوبه فوق می‌توان بیان کرد؛ استفاده از ارز دیجیتال که از سوی متعاملین، مشمول حمایت و ضمانت از سوی دولت و نظام بانکی نبوده و استفاده از آن در مبادلات داخل کشور مجاز نیست و تنها استثنا در این مورد، استخراج فرآورده‌های پردازشی رمزنگاری شده ارز دیجیتال (ماینینگ) با توسل به اخذ مجوز از سازمان وزارت صنعت، معدن و تجارت است؛ در حقوق بانکی نیز استفاده از رمز ارزها و میزان عرضه آن از سوی خود بانک مرکزی تنظیم و به طور کلی تابع قوانین و مقررات نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

کلمات کلیدی: تطبیق، ارز دیجیتال، حقوق قراردادها.

۱ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲. دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران- نویسنده مسئول. a.mahmoudi@pnu.ac.ir

۳. استاد گروه حقوق خصوصی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. eb.Taghizadeh@pnu.ac.ir

۴. استاد گروه حقوق عمومی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. h.khosravi@pnu.ac.ir

در دهه‌های اخیر، فعالیت‌های غیرقانونی مرتبط با ارزش‌های دیجیتال در فضای مجازی، فساد مالی و اقتصادی را تشدید کرده و به معضلی اجتماعی، به‌ویژه در ایران، تبدیل شده است. این موضوع، به‌ویژه پولشویی و اختلاس‌های کلان (غالباً در بخش دولتی)، توجه محافل سیاسی، اجتماعی و عموم مردم را به خود جلب کرده است (رحیمی و شریفیان، ۱۳۹۹). تبادلات ارزی در فضای مجازی، به دلیل ماهیت مناقشه‌برانگیزشان، در نظام‌های اقتصادی و حقوقی کشورها به اشکال مختلف شناسایی می‌شوند؛ برخی آن‌ها را پول، برخی دارایی و برخی اعتبار می‌دانند. این تنوع در تعریف، منجر به اعمال احکام مختلف و ایجاد رویکردهای متفاوت در نظارت و رگولاتوری می‌شود، به‌ویژه وقتی که استخراج و تبادل نیز مطرح باشند. ارزش‌های دیجیتال، با تکیه بر فناوری رمزنگاری برای امنیت، تسهیل انتقال مستقیم سرمایه بین طرفین قرارداد را وعده می‌دهند و نیاز به واسطه‌هایی مانند بانک‌ها را کاهش می‌دهند (زارع و و بهرامی، ۱۳۹۹). امنیت این تراکنش‌ها از طریق کلیدهای شخصی و عمومی و سازوکارهایی مانند اثبات انجام کار یا اثبات سهام تامین می‌شود، و امکان انتقال سرمایه با کم‌ترین کارمزد و اجتناب از کارمزدهای سنگین بانکی را فراهم می‌کند. با این حال، ماهیت ناشناس ارزش‌های دیجیتال، بستری را برای فعالیت‌های غیرقانونی مانند پولشویی و فرار مالیاتی ایجاد کرده است (خردمند، ۱۳۸۹). درحالی‌که مدافعان ارزش‌های دیجیتال بر اهمیت حریم خصوصی و مزایای آن، به‌ویژه برای افراد تحت فشار دولتی، تاکید می‌کنند (صدیقیان، خبازیان و زارع زاد، ۱۴۰۰). نوسانات شدید قیمت ارزش‌های دیجیتال، ناشی از عرضه و تقاضا، می‌تواند منجر به فقر و نابرابری اجتماعی شود. ابهام در قوانین و عدم اتخاذ سیاست کلی در خصوص ماهیت ارز دیجیتال توسط نهادهای سیاست‌گذار و نیز پیچیدگی و نقص قوانین، و عدم وجود رویه قضایی واحد، از جمله عوامل اصلی این مسئله هستند (رحیمی و امینی نیا، ۱۴۰۰).

بانک مرکزی ایران با ابلاغیه‌ای که مبنای محکمی ندارد، مسئولیت استفاده از ارز دیجیتال را صرفاً بر عهده‌ی طرفین معامله گذاشته و تبادل کالا و خدمات از طریق ارز دیجیتال بین شرکت‌ها، مؤسسات پولی و مالی، بانک‌ها و نهادهای دولتی را در داخل کشور ممنوع کرده است (السان، ۱۳۹۸). برای ساماندهی حقوقی این حوزه، تعیین تکلیف بسیاری از مسائل در نظام حقوقی و قراردادی کشور ضروری است. بانک مرکزی و مراجع قانونگذاری باید به تفاوت ارز

دیجیتال با دارایی‌های رمزنگاری‌شده، چالش‌های ساختاری، ابهامات حقوقی، جنبه‌های مثبت و منفی، و رویکردهای مختلف کسب‌وکار با ارزش‌های دیجیتال توجه کنند (وثوقی، ۱۴۰۰). ارزش‌گذاری و عرضه پول‌های مجازی و رمزنگاری‌شده خارج از حیطه تصمیم‌گیری آگاهانه بانک مرکزی و مقامات نظارتی است و تحت تأثیر فعالیت‌های متعاملین و پروتکل‌های پیچیده در کدهای نظارتی آن‌ها قرار دارد. مقررات‌گذاری در خصوص ارز دیجیتال موضوعی نوظهور است که تنظیم‌کنندگان مقررات در بازارهای مالی در سال‌های اخیر به آن ورود کرده‌اند و با تصمیمات مشخص، در چگونگی نظارت بر ارز دیجیتال دخالت داشته‌اند. سوال اینجاست که شیوه‌ی نظارت مراجع قانون‌گذاری چگونه بوده است؟ با تمرکز بر رویه‌های حقوقی در ایران، باید به پتانسیل‌های موجود در ارز دیجیتال، طبقه‌بندی و نظارت مستقیم بانک مرکزی بر دارایی‌های مشهود و نامشهود بر اساس استانداردهای بین‌المللی توجه کرد. فقدان پاسخ‌های نظارتی هماهنگ بانک مرکزی با قوه قضاییه، سوءاستفاده‌ها و ازهم‌گسیختگی‌های نظام مالی کشور را تشدید خواهد کرد. با در نظر گرفتن این مسائل، ابتدا به معرفی مختصر جایگاه حقوقی ارز دیجیتال پرداخته و سپس به تطبیق ارز دیجیتال با قوانین و مقررات اجرایی و نظارتی خواهیم پرداخت تا گامی مؤثر در جهت پاسخ به سوالات مطرح‌شده و آشکار ساختن ابعاد اعتبار استفاده از ارز دیجیتال در فضای مجازی و مبادلات تجاری ایران برداریم. در نهایت، به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کلی به همراه ارائه پیشنهادهایی راهبردی در راستای حل مسائل و مشکلات موجود در حیطه ارز دیجیتال خواهیم پرداخت.

ارز دیجیتال و اعتبار آن در حقوق قراردادهای در نظام حقوقی ایران

تسلط بر مباحث حقوق قراردادهای، بنیان توانایی علمی حقوقدانان است (کاشیان، بهرامی، قلی‌پور و شهری، ۱۳۹۸). درک ناکافی از قرارداد و ضوابط آن، تفسیری غیرحقوقی از قانون و قرارداد را به دنبال دارد. از این‌رو، شناخت اثر و اعتبار حقوقی ارز دیجیتال حائز اهمیت است (امیری قائم مقامی، ۱۳۹۳). تعیین جایگاه ارز دیجیتال در شاخه‌ها و اقسام عقود، مستلزم شناخت ماهیت آن‌ها توسط کارشناسان حقوقی و انعکاس آن در قانون‌گذاری است. در نظام حقوقی ایران، اعتباربخشی به فعالیت‌های ارزی در فضای مجازی، معاملات تجاری و سایر فعالیت‌های مرتبط، منوط به شناخت حقوق قراردادهاست. اگرچه معاملات در نظام حقوقی ایران مبتنی بر تعهد متقابل و مورد قبول طرفین است، فعالیت‌های مرتبط با ارز دیجیتال (مانند بیت‌کوین و اتریوم) از منظر حقوق

قراردادها با تعریف "عقد" در تعارض است؛ چراکه ارزش دیجیتال امکان ناشناس بودن را فراهم می‌کنند و افراد ناخواسته ممکن است درگیر فعالیت‌های غیرقانونی شوند. به همین دلیل، فعالیت‌های مرتبط با ارزش دیجیتال می‌تواند فاقد اعتبار تلقی شود و زمینه‌ساز جرائمی مانند پولشویی، کلاهبرداری مجازی، فرار از پرداخت دین و مالیات باشد (پهلوان، ۱۳۹۹). علاوه بر این، ارزش دیجیتال فاقد سرویس‌دهنده مرکزی یا سازمان مشخص برای کنترل نقل و انتقال هستند و بر ارتباطات نظیر به نظیر بنا شده‌اند. این ماهیت غیرمتمرکز با ماده ۹۶۸ قانون حاکم بر قراردادها (تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع عقد است) در تعارض است (صادق زاده، محمدیاری، معدنچی زاده، ۱۴۰۰). باین حال، قواعد مربوط به ارزش‌های دیجیتال مجازی در خصوص "محل انعقاد" نسبت به "شرایط انعقاد" قرارداد (مانند اهلیت متعاملین، اصل آزادی قرارداد، اصل عینیت، برخورداری از مالیت و مشروعیت) دارای استثنائاتی است که اعتباربخشی به فعالیت در حوزه ارزش دیجیتال را با ابهام مواجه می‌کند (حیاتی، ۱۳۹۸).

تطبیق با اصل اهلیت در قرارداد

در قراردادها، اصل اهلیت متعاملین، استثنایی بر شرایط انعقاد است. طبق ماده ۷ قانون مدنی، اهلیت افراد در معاملات تابع قوانین کشور متبوعشان است، اما ماده ۹۶۲ این قانون، در مواردی، این اصل را نقض کرده است. اهلیت، شرط صحت معامله است و فقدان آن می‌تواند عام باشد (ماده ۲۱۰ قانون مدنی). سوال این است که آیا ارزش دیجیتال از اهلیت موضوع ماده ۲۱۰ برخوردارند؟ اهلیت معامله مستلزم عاقل و بالغ بودن است. در معاملات ارزش دیجیتال (بیت کوین و...)، به دلیل ماهیت آنلاین و مجازی، اهلیت مبهم است. هویت طرفین معامله، اهمیت دارد، چرا که اهلیت تابع عینیت طرفین است که در این معاملات مشخص نیست. ناشناس بودن، ویژگی بارز ارزش‌ها دیجیتال است. مطابق ماده ۲۱۰ قانون مدنی، معامله با افراد غیرعاقل یا غیربالغ باطل است. با توجه به این که اهلیت، صلاحیت دارا شدن حق و تحمل تکلیف است و مورد پذیرش اکثر نظام‌های حقوقی است، طرفین معاملات ارزش دیجیتال باید بدانند تحت چه شرایطی دارای حق و تکلیف بوده و با تکیه بر قوانین تجاری و تعیین اصول آن، فعالیت کنند. هدف از این مقررات، تنظیم نظام معاملاتی بین طرفین از آغاز تا پایان قرارداد است. بنابراین، معاملات ارزش دیجیتال به دلیل نامشخص بودن اهلیت طرفین، با اصل اهلیت و ماده ۲۱۰ قانون مدنی تعارض دارد. با این حال،

معاملات ارز دیجیتال اساساً از اصل اهلیت تبعیت می‌کنند. برای ورود به این معاملات، ثبت‌نام و احراز هویت الزامی است. بدون ارائه مشخصات فردی، بانکی و محل سکونت، امکان انجام معاملات وجود ندارد. ثبت‌نام با اطلاعات نادرست منجر به خطا و رد صلاحیت می‌شود، مگر در موارد کلاهبرداری و پولشویی. در نهایت، باید به ماده ۱۰ حقوق قراردادها (اصل آزادی اراده) توجه داشت که در ادامه، ارتباط ارز دیجیتال با آن بررسی خواهد شد.

تطبیق با اصل آزادی اراده فرد

آزادی اراده، از اصول بنیادین حقوق معاملات، به افراد اجازه می‌دهد تا با هر شرط مجاز، قرارداد منعقد کنند (شهیدی، ۱۳۸۸). با این حال، معاملات ارز دیجیتال با این اصل و ماده ۱۰ قانون مدنی (اعتبار تعهدات و حاکمیت اراده) چالش‌هایی ایجاد می‌کند. اگرچه تعهدات قراردادی تا زمانی که مغایر صریح قانون نباشند معتبرند، معاملات ارز دیجیتال فاقد چارچوب قراردادی معین و مدون است (صادق زاده محمدیاری و معدنچی زاده، ۱۴۰۰). انطباق ارز دیجیتال با اسناد بالادستی (برنامه پنجم و ششم توسعه و قانون تجارت ۱۳۹۲) مستلزم بررسی سه مرحله‌ای است (محمدی و صامتی، ۱۴۰۰): ۱. تعیین مراجع ذیصلاح (بانک مرکزی و شورای عالی مبارزه با قاچاق ارز) برای نظارت بر پرداخت ارز دیجیتال. ۲. ایجاد پشتوانه حقوقی برای جذابیت‌های تجاری ارز دیجیتال. ۳. تسهیل مبادلات بین‌المللی. در حال حاضر، استفاده از ارز دیجیتال با پذیرش ریسک از سوی متعاملین، نه مورد حمایت دولت و نظام بانکی است و نه در مبادلات داخلی مجاز، اما خرید و فروش و نگهداری آن جرم نیست. در تحلیل اصل آزادی اراده، نکته حائز اهمیت این است که این اصل هم شامل آزادی عمل در معاملات مجاز و هم در انعقاد قرارداد می‌شود. در معاملات تجاری، متعاملین با پذیرش شرایط و ضوابط به معاملات می‌پردازند. اگر مالکیت معاملات ارز دیجیتال منطبق با اصول حقوق قراردادها (اهلیت، آزادی اراده و غیره) باشد، بسیاری از معاملات تجاری شرکت‌های بزرگ (مانند وکالتی کردن حساب‌ها با فرم الکترونیکی یک‌طرفه برای خرید خودرو یا تسویه‌های بدون موعد تحویل) که از نظر قوانین ایران قانونی هستند، نه از اصول حقوق قراردادها پیروی می‌کنند و نه از نظر شرعی قابل قبول‌اند، زیرا خارج از اصل اهلیت طرفین و آزادی اراده فرد هستند. نباید خرید و فروش ارز دیجیتال به صورت قانونی منع شود. با وجود تلاش‌ها، تنها قانون مصوب در این زمینه، تصویب‌نامه هیئت وزیران ۰۵/۰۶/۱۳۹۸ (زارع و بهرامی، ۱۳۹۹) است که در

ماده ۱ و ۲ آن آمده: بهره‌مندی از ارزش دیجیتال صرفاً با پذیرش مسئولیت خطرپذیری از سوی اشخاص، مورد حمایت و ضمانت حاکمیت و نظام بانکی نبوده و استفاده از آن در مبادلات داخلی مجاز نیست (رحیمی و امینی نیا، ۱۴۰۰). بهره‌برداری و خرید و فروش مجاز مستلزم اخذ مجوز از وزارت صنعت، معدن و تجارت است.

تطبیق اصل عین بودن ارزش دیجیتال در قرارداد

یکی از شروط اساسی صحت قرارداد، معین بودن مورد معامله است که در مواد ۱۹۰، ۲۱۴ و ۳۶۱ قانون مدنی به آن اشاره شده است. طبق این مواد، مورد عقد باید شیء یا عملی باشد که طرفین تعهد به ایفای آن دارند و همچنین باید مالیت و منفعت عقلانی مشروع داشته باشد و در هنگام معامله موجود و معلوم باشد. در صورت معلوم بودن مورد معامله، تعیین مقدار، جنس و وصف اساسی آن کافی است و وصف مرغوبیت می‌تواند مبهم بماند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸). ارزش دیجیتال با ویژگی‌هایی مانند رمزنگاری، مدیریت خودگردان غیرمتمرکز و امکان استفاده از بلاک چین شناخته می‌شوند. در این سیستم‌ها، تصمیم‌گیری بر اساس قوانین از پیش تعیین شده صورت می‌گیرد و نظارت متمرکز وجود ندارد. عین به شیء قابل اشاره‌ای اطلاق می‌شود که در معاملات مالی به عنوان موضوع معامله قرار می‌گیرد. برای تشکیل قرارداد، مورد معامله باید عرفاً معلوم و ابهام‌زدایی شود، اما در مورد ارزش دیجیتال، این امر با چالش‌هایی مواجه است. با این حال، با در نظر گرفتن جنس ارزش دیجیتال به عنوان پول و قابلیت تشخیص مقدار آن‌ها، می‌توان مشروعیت عین بودن آن‌ها را از طریق رجوع به عرف توجیه کرد. با استناد به بند ۳ ماده ۱۹۰ قانون مدنی ایران مبنی بر لزوم وجود موضوع معین، می‌توان گفت که ارزش دیجیتال دارای موردی معلوم (مانند بیت کوین) و مقداری مشخص برای طرفین معامله هستند. هرچند مقدار آن ممکن است متغیر باشد (مانند درآمد حاصل از استخراج بیت کوین)، اما با توجه به این که رفع ابهام کامل در مورد معامله ضروری نیست، می‌توان عین بودن موضوع ارزش دیجیتال را تا حدودی تأیید کرد (جمدر، ۱۳۹۷). در ارتباط با عناصر عین (مقدار، جنس و وصف)، جنس ارزش دیجیتال را می‌توان به عنوان شیء خارجی در نظر گرفت که ذهن را به سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای رد و بدل کردن پول و اعتبار معطوف می‌سازد. وصف ارزش دیجیتال نیز به این صورت قابل تعریف است که شیئی است که خود به تنهایی دارای اعتبار و ارزش است. در مورد مقدار نیز، تعیین مقدار به قابلیت شمارش ارزش دیجیتال

باز می‌گردد (السان، ۱۳۹۸). بنابراین، با رفع ابهام از مورد معامله و رعایت حدود عرفی، می‌توان از ابهامات غیرضروری در مورد عین بودن ارز دیجیتال اجتناب کرد.

مالیت ارز دیجیتال در حقوق قراردادها

با وجود فقدان تعریف مشخص از "مال" در قانون مدنی، عرفاً مال دارای ارزش مبادله‌ای است. طبیعت غیر ملموس ارز دیجیتال مانع از تلقی آن‌ها به عنوان مال نمی‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۸). مالیت، متکی بر ارزش ذاتی (مانند نیازهای اساسی) یا ارزش اعتباری (مانند پول به عنوان وسیله رفع نیاز) است. اگرچه ارز دیجیتال فاقد ارزش ذاتی هستند، اما به دلیل ارزش اعتباری پذیرفته شده در بین کاربران و اجتماع، دارای مالیت عرفی و به تبع آن، مالیت شرعی محسوب می‌شوند. بنابراین، ارز دیجیتال نوعی مال تلقی شده و مالیت آن‌ها ناشی از اعتبار اجتماعی و استفاده‌کنندگان است، نه دولت.

تطبیق مشروعیت ارز دیجیتال در حقوق قراردادها

در حقوق قراردادها، مشروعیت مورد معامله (از جمله در مورد ارز دیجیتال) شرط صحت است و باید متضمن منفعت عقلایی مشروع باشد. مشروعیت معامله، به معنای مشروعیت هدف معامله‌کننده از عقد است؛ هدفی که اگر نامشروع بوده و در عقد تصریح شود، معامله را باطل می‌کند (جمدر، ۱۳۹۷). قصد فرار از دین نیز از جمله جهات نامشروع است که در این صورت، معامله منوط به نظر طلبکاران است: تنفیذ ایشان موجب صحت و رد ایشان موجب بطلان معامله می‌شود. در خصوص انطباق ارز دیجیتال با حقوق قراردادها، "قاعده لاضرر" از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این قاعده که مبنای اصل ۴۰ قانون اساسی است، از دیدگاه قانون‌گذار ایران و فقه امامیه جنبه عمومی دارد (رضایی راد، ۱۳۹۸). ورود بی‌رویه ارز دیجیتال بدون نظارت دولت (به عنوان سیاست‌گذار انحصاری پولی) می‌تواند موجب اختلال در نظم اقتصادی و تضعیف اقتدار دولت شده و همچنین، به دلیل وجود ارزش‌های غیرحاکمیتی، حقوق جامعه و ثروت‌های ملی را تضییع کند. بر این اساس، با استناد به قاعده لاضرر، تولید و جریان ارز دیجیتال در اقتصاد واقعی قابل خدشه است. اگرچه از منظر فردی، ارز دیجیتال نوعی دارایی محسوب شده و معاملات آن‌ها لزوماً ربوی یا غرری نیست، اما مشروعیت مبادله آن‌ها منوط به مشروعیت جهت معامله است. به عبارت دیگر، اگر جهت معامله شرعاً جایز باشد، مبادله آن

صحیح و در غیر این صورت، باطل و حرام تلقی می‌شود. بنابراین، وضعیت مبادلات ارز دیجیتال از نظر مشروعیت، متفاوت است. با استناد به ادله‌ای همچون قاعده احترام، قاعده لاضرر و قاعده حفظ نظام و عدالت (که همگی مانع از سیاست‌های پولی نادرست و افزایش بی‌رویه حجم پول می‌شوند)، تا زمانی که حاکمیت، نظم حقوقی مشخصی برای کنترل ارز دیجیتال در اقتصاد کشور وضع نکرده است، باید از ورود و معامله در این زمینه جلوگیری شود (پهلوان، ۱۳۹۹). این امر به دلیل احتمال تسهیل جرائم و افزایش یا کاهش بی‌رویه حجم مبادلات پولی و خروج ارز حائز اهمیت است، هرچند قانون‌گذاری دقیق می‌تواند راهکاری برای عبور از شرایط تحریم اقتصادی باشد (رضایی راد، ۱۳۹۸).

ارز دیجیتال و قراردادهای بانکی

بانک‌ها، مانند ارزهای رمزنگاری‌شده، تابع مقررات خاص خود هستند. مهم‌ترین این مقررات، قانون پولی و بانکی سال ۱۳۵۱ است که شامل ۴۵ ماده و ۲۱ تبصره بوده^۱ و هدف آن ایجاد تسهیلات برای افراد و سازمان‌ها، گسترش تجارت در چارچوب سیاست‌های دولت، و تأمین مالی از طریق قراردادهایی نظیر مضاربه، مزارعه، سلف و جعاله است. فعالیت اصلی بانک‌ها، تبادلات مالی و ارزی است و ارز نقش مهمی در معاملات تجاری و اجرای طرح‌ها ایفا می‌کند. بانک‌ها نقش کلیدی در ساماندهی بازار و کنترل سیاست‌های پولی دارند و اعتماد عمومی به آنها ناشی از یکپارچگی در حفظ سپرده‌ها و ارائه تسهیلات است. هدف قانون‌گذار از تدوین مقررات بانکی، پیشگیری از عملکرد غیرقانونی بانک‌ها است (صادق زاده، محمدیاری و معدنچی زاده، ۱۴۰۰). طبق قوانین موجود، فعالیت‌های بانکی نیازمند مجوز بانک مرکزی است و هرگونه فعالیت خارج از این چارچوب ممنوع است. بنابراین، فعالیت در حوزه ارزهای مجازی بدون مجوز بانک مرکزی غیرقانونی است و در حال حاضر، بانک مرکزی هیچ‌گونه ضمانتی برای تأیید و معامله ارزهای دیجیتال ارائه نکرده و مکانیزمی برای مدیریت و تثبیت قیمت آنها وجود ندارد. نبود قوانین مدون در زمینه معاملات تجاری ارزهای دیجیتال، منجر به فساد و اختلاس و در نهایت چالش‌های اقتصادی شده است. معدود کشورهایی معاملات ارز دیجیتال را مجاز می‌دانند، احتمالاً به دلیل تعارض این معاملات با سیستم پولی و بانکی. در ایران، معاملات و خرید و فروش ارزهای دیجیتال به دلیل عدم شفافیت و نبود کارشناسان حقوقی زبده، به طور کامل روشن نشده است. فعالان این بازار باید از قوانین مربوطه آگاهی داشته باشند تا در آینده دچار مشکل نشوند. طبق ماده ۱۱ بند (ج) قانون پولی و بانکی کشور، بانک‌ها موظف به نظارت بر استفاده از ارزهای داخلی هستند. با توجه به مصوبه مربوطه، استفاده از ارز دیجیتال خارجی به دلیل تأثیرات بالقوه بر سیاست‌های پولی و ارزی کشور، علاوه بر فرصت‌ها، تهدیدهایی را نیز به همراه دارد. لذا، طبق قانون پولی بانکی، استفاده از ارز دیجیتال منوط به تصویب شورای پول و اعتبار و نظارت بانک مرکزی

^۱ . قانون فوق مشتمل بر چهل و پنج ماده و بیست تبصره پس از تصویب مجلس سنا در جلسه روز چهارشنبه ۷/۴/۱۳۵۱ در جلسه ۱۷ روز یکشنبه هیجدهم تیر ماه یک هزار و سیصد و پنجاه و یک شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

بر معاملات ارزی است. بانک مرکزی در تدوین اسناد نظارتی بر معاملات تجاری ارز دیجیتال، الزامات زیر را مد نظر قرار می‌دهد: تضمین یا رد اصالت ارز دیجیتال، برخورداری از مکانیزم مدیریت و ثبات، مسئولیت در قبال از دست دادن سرمایه سرمایه‌گذاران و صرافی‌های غیرمجاز. فهرست ارز دیجیتال قابل مبادله توسط صرافی‌ها، توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران تعیین می‌شود و صرافی‌ها موظف به رعایت قوانین مبارزه با پولشویی و شناسایی متعاملین هستند. خرید و فروش ارز دیجیتال برای متعاملین، تابع قوانین و مقررات داخلی بوده و در چارچوب نظارت‌های تعریف‌شده در مواد ۷ و ۱۱ قانون پولی و بانکی امکان‌پذیر است. این امر مستلزم احراز هویت کامل صرافی‌ها و همکاری آن‌ها با بانک مرکزی است. صرافی‌های ارز دیجیتال مکلف به ثبت اطلاعات مربوط به متعاملین و ارائه آن در صورت درخواست به مراجع بانکی هستند. همچنین، سقفی برای معاملات تجاری صرافی‌ها و مشتریان توسط بانک مرکزی تعیین شده که در صورت عدم گزارش، از طریق سیستم نظارتی بانک مرکزی قابل پیگیری است. مسئولیت نگه‌داری ارز توسط اشخاص حقیقی و حقوقی بر عهده خود آن‌ها بوده و بانک مرکزی از آن حمایت نمی‌کند. با توجه به گزارش‌های مربوط به استفاده از ارز دیجیتال و تأثیرات آن بر نظام پولی و بانکی کشور، می‌توان آن را به عنوان یک صنعت در نظر گرفت. بنابراین، مقررات‌گذاری و اتخاذ قوانین در این حوزه باید از حیطة بانک مرکزی خارج شده و نیازی به نظارت بانک مرکزی نیست.

اعتبار ارزهای دیجیتال در حقوق قراردادها

در ایران، اعتبار ارزهای دیجیتال با چالش روبرو است (سلطانی، ۱۳۹۰). بر اساس قانون پولی و بانکی، تنها اسکناس و سکه‌های فلزی منتشر شده توسط بانک مرکزی دارای جریان قانونی و قوه ابراء هستند. امتیاز انتشار پول رایج نیز منحصراً در اختیار بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران است. بنابراین، برای این‌که مالی به عنوان پول شناخته شود، نیازمند تایید شورای عالی پول و اعتبار و بانک مرکزی است. از آنجا که شورای عالی پول و اعتبار قوانین خاصی برای ارز دیجیتال وضع نکرده، و به دلیل ممنوعیت مبادله ارز دیجیتال در حقوق ایران، بانک مرکزی در دی‌ماه ۱۳۹۶ طی دستورالعملی (درون‌سازمانی) مبادله ارز دیجیتال را ممنوع اعلام کرد (خردمند، ۱۳۹۸). این دستورالعمل در سال ۱۳۹۸ با تاکید بر نقش انحصاری بانک مرکزی در تولید و مدیریت پول، تکمیل شد و بانک مرکزی مسئولیت حقوقی ناشی از معاملات ارز دیجیتال مردم را پذیرفت. پیش‌نویس قانونی "الزامات و ضوابط حوزه ارز دیجیتال" در بهمن‌ماه ۱۳۹۷ توسط بانک مرکزی تهیه شد که انواع ارز دیجیتال را بررسی و مقرراتی برای آن‌ها در نظر گرفته بود، اما هرگز به تصویب نهایی نرسید. با وجود اقدامات حقوقی انجام‌شده تا سال ۱۳۹۸، تعیین تکلیف حقوقی جدی برای مبادلات ارز دیجیتال صورت نگرفته بود. رویکرد حاکمیت عدم پذیرش ارز دیجیتال به عنوان پول داخلی بود تا این‌که هیئت وزیران در مرداد ۱۳۹۸، آیین‌نامه «فرآیند استخراج فراورده‌های پردازشی رمزنگاری‌شده ارز دیجیتال و استفاده از ارز دیجیتال» را تصویب کرد که به موجب آن، استفاده پولی از ارز دیجیتال رسماً ممنوع اعلام شد. بنابراین، در وضعیت فعلی، قوانین بانکی داخلی، ماهیت پولی برای ارز دیجیتال قائل نیستند، هرچند از نظر تئوریک مانعی وجود ندارد. اما تا زمانی که حاکمیت این ابزار پولی را شناسایی نکند، رسمیت قانونی نخواهد داشت (کاتوزیان، ۱۳۹۸). در مقابل، ارزهای دیجیتال ملی که توسط حاکمیت منتشر می‌شوند و پذیرش قانونی، اجتماعی، اقتصادی و حقوقی دارند، به خوبی می‌توانند نقش پول را ایفا کنند (رحیمی و شریفیان، ۱۳۹۹).

تطبیق با قوانین بانکداری الکترونیک

در حوزه حقوق قراردادهای بانکی در عصر بانکداری الکترونیک، توجه به قوانین مرتبط با این حوزه ضروری است. آیین‌نامه نظام بانکداری الکترونیکی (مصوب ماده ۱۸)، با ۲۷ ماده^۲، زیرساخت‌های بانکداری الکترونیکی شامل پرداخت‌های حضوری و غیرحضوری، تراکنش‌های خودپرداز، دستگاه‌های شناسایی مشتری و کیف پول‌های الکترونیکی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و کنترل و نظارت قوی‌تری نسبت به بانکداری سنتی در تعاملات تجاری ارائه می‌کند. اگرچه پرداخت‌های اینترنتی به‌طور کامل تحت پوشش این آیین‌نامه نیستند، اما این قانون به عنوان یک مبنای کلیدی در حقوق تجارت الکترونیکی اهمیت دارد. قانون جرائم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸) نیز مبنای حقوقی مبارزه با جرائم سایبری را فراهم کرده و در صورت وقوع جرم در فضای بانکداری اینترنتی، مورد استناد قرار می‌گیرد. علاوه بر این دو قانون، مقررات بانک مرکزی در خصوص ابعاد گوناگون بانکداری الکترونیک، اینترنت و نظام‌های پرداخت نیز نقش مهمی دارند. بانک مرکزی تنظیم و کنترل قواعد حاکم بر نظام‌های پرداخت را بر عهده داشته و دستورالعمل‌های متعددی از جمله مقررات تأسیس بانک‌های مجازی و دستورالعمل‌های سامانه‌های پرداخت صادر کرده است که حقوق و تکالیف طرفین را در این زمینه تبیین می‌کنند. در نهایت، قانون حمایت از مصرف‌کنندگان نیز به عنوان منبعی جدید در رابطه با بانکداری الکترونیک مطرح می‌شود. کاربران خدمات بانکداری الکترونیکی مصرف‌کننده تلقی شده و از حقوق حمایتی مندرج در این قانون برخوردارند. بررسی این حقوق برای تعیین میزان و محدوده اعمال آنها در روابط بین بانک و مشتری در زمینه

^۲. هیئت وزیران در جلسه مورخ ۲۲/۱۲/۱۳۸۶ بنا به پیشنهاد وزارت امور اقتصادی و دارایی و بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و ۱۸ هیئت به استناد جزء (۴) بند (ج) ماده (۱۰) قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳ آیین‌نامه نظام بانکداری الکترونیکی را در ۲۷ ماده تصویب کردند.

بانکداری الکترونیک ضروری است (برگرفته از آیین‌نامه نظام بانکداری الکترونیکی).

نتیجه گیری

گسترش فناوری و اقبال عمومی به رمزارز دیجیتال، مسائل حقوقی قابل توجهی را پدید آورده است. تحلیل حقوقی این مسائل مستلزم درک ابعاد حقوقی ارز دیجیتال و تطبیق آن‌ها با قوانین موجود است. این پژوهش با بررسی تطبیقی ارز دیجیتال از منظر حقوق قراردادها نشان می‌دهد که ابهام در اعتبار حقوقی ارز دیجیتال همچنان پابرجاست. فعالیت‌هایی مانند کار با بیت‌کوین در قوانین ایران مبهم بوده و فقها نیز در خصوص قانونی یا غیرقانونی بودن آن به قطعیت نرسیده‌اند. بانک مرکزی رسماً اعلام کرده است که نقل و انتقال ارز دیجیتال از طریق نهادهای مالی تحت نظارت آن غیرمجاز است.

در حقوق قراردادها، معاملات ارز دیجیتال با شرایط و قواعد حقوق قراردادها در تعارض است و تنها اصل آزادی اراده و اصل عینیت می‌تواند توجیهی برای اعتبار آن باشد. فعالیت‌های تجاری ارز دیجیتال با حقوق قراردادها نیز مغایر است، زیرا ارز دیجیتال مورد تأیید شورای عالی پول و اعتبار نیستند. با این حال، خرید و فروش ارز دیجیتال به طور رسمی ممنوع نشده است. تنها قانون مصوب در این زمینه، تصویب‌نامه هیئت وزیران در تاریخ ۰۵/۰۶/۱۳۹۸ است که بر اساس اصل ۱۳۸ قانون اساسی در ۶ ماده و ۷ تبصره تنظیم شده است. همچنین بر اساس قانون برنامه چهارم توسعه و قانون تجارت، استخراج ارز دیجیتال در ایران یک صنعت محسوب شده و با اخذ مجوزهای لازم از وزارت صنعت قانونی است. مصوبه هیئت وزیران ابهامات و سؤالات متعددی را برای فعالان این حوزه ایجاد کرده و فعالیت در این بخش را دشوار نموده است. بازنگری در این مصوبه ضروری است و راهکارهای اجرایی برای کاهش ابعاد منفی ارز دیجیتال باید مورد توجه قرار گیرد.

پیشنهادها: ۱. تدوین و اجرای قوانین شفاف و تسهیل‌کننده ارزشهای دیجیتال با همکاری مجلس و دولت، با توجه به گسترش بازار و استقبال عمومی. ۲. استفاده از تجربیات بین‌المللی، به ویژه کشورهایی که ارز دیجیتال را به عنوان دارایی نامشهود پذیرفته‌اند، در تدوین قوانین ارز دیجیتال، و اطلاع‌رسانی تفسیر قابل فهم از اصل ۹۶۸ قانون حاکم بر قراردادها. ۳. نظارت فعال بانک مرکزی بر افتتاح حساب‌های رسمی اشخاص حقیقی و حقوقی، جلوگیری از ایجاد

حساب‌های غیررسمی، حفظ حریم خصوصی مالی شهروندان، و آموزش تخصصی کارشناسان مالی و حساب‌برسان در زمینه ارز دیجیتال و معاملات الکترونیکی. ۴. حذف تدریجی معاملات نقدی از نظام بانکی و الکترونیکی کردن کامل فعالیت‌های اقتصادی و حساب‌های بانکی.

منابع

- پهلوان، طیبه. (۱۳۹۹). بررسی فقهی و حقوقی مفاسد اقتصادی. دومین کنفرانس بین‌المللی و سومین کنفرانس ملی حقوق علوم و سیاسی، تهران.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۷). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش، ش. ۵۱۲۰.
- جمدر، پریسا. (۱۳۹۷). بررسی مشروعیت تجارت الکترونیکی در فقه امامیه. دومین همایش بین‌المللی فقه و حقوق، وکالت و علوم اجتماعی، همدان.
- حیاتی، علی عباس. (۱۳۹۸). قواعد عمومی قراردادها. تهران: میزان.
- خردمند، محسن. (۱۳۹۸). بررسی فقهی استخراج و مبادله رمز ارزها با تمرکز بر شبکه بیت کوین. مجله معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۰(۲)، پیاپی ۲۰.
- رحیمی فتح اله، شریفیان سحر. (۱۳۹۹). موقعیت رمز ارزهای دیجیتال در نظام ملی و بین‌المللی. حقوق فناوری‌های نوین (حقوق قراردادها و فناوری‌های نوین).
- رحیمی، علی؛ امینی نیا، عاطفه. (۱۴۰۰). رمز ارزها، چالش‌ها و جرائم پیرامون آن. فصلنامه بین‌المللی قانون یار.
- رضایی راد، عبدالحسین. (۱۳۸۹). گسترده کارآمدی قاعده فقهی لا ضرر. فصلنامه حقوق اسلامی، ۷(۲۵)، زمستان.
- زارع، امیر؛ بهرامی، احسان. (۱۳۹۹). ماهیت‌شناسی رمز ارزها و تبیین چالش‌های بنیادین آن‌ها در نظام حقوقی ایران.
- السان، مصطفی. (۱۳۹۶). حقوق تجارت الکترونیکی (چاپ چهارم). تهران: سمت.
- السان، مصطفی. (۱۳۹۸). جنبه‌های حقوقی بانکداری اینترنتی. تهران: نشر مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- سلطانی، محمد. (۱۳۹۰). حقوق بانکی (چاپ اول). تهران: میزان.
- شهیدی، مهدی. (۱۳۸۸). تشکیل قراردادها و تعهدات (چاپ هفتم). تهران: مجد.

صادق زاده، مهدی؛ محمدیاری، سکینه؛ معدنچی زاد، مهدی. (۱۴۰۰). معاملات توسط رمز ارزها از دیدگاه احکام و اخلاق اسلامی با تأکید بر بانکداری اسلامی. چهارمین کنفرانس ملی و نخستین کنفرانس بین‌المللی الگوهای نوین مدیریت کسب‌وکار.

صدیقیان، محمدجواد؛ خبازیان، محمد اسماعیل؛ زارع زاده، دانیال. (۱۴۰۰). مزایا و معایب رمز ارزها. پنجمین کنفرانس بین‌المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق، تهران.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۸). قواعد عمومی قراردادها (چاپ ششم). تهران: شرکت سهامی انتشار.

کاشیان، عبدالمحمد؛ بهرامی، زهرا؛ قلی‌پور، فهیمه؛ و شهروی، زهرا. (۱۳۹۸). درک ماهیت پول‌های رمزیابه و تعیین برخی از الزامات قانونگذاری آن در ایران از منظر اقتصاد اسلامی. فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۷(۲۶).

محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۸۰). قواعد فقه (بخش مدنی) (چاپ هشتم). تهران: انتشارات علوم اسلامی.

محمدی، شهرام؛ و صامتی، فاطمه. (۱۴۰۰). پیدایش و کارکرد دنیای رمز ارز دیجیتال. هشتمین کنفرانس بین‌المللی فناوری‌های نوآورانه.

وثوقی، رکسانا. (۱۴۰۰). بررسی چالش‌های حقوقی و اخلاقی رمز ارزها. سومین کنفرانس ملی مهارت‌های نوین در مهندسی برق، کامپیوتر و فناوری ارتباطات، اصفهان.

Savelyev Alexander (2018), Contract Law 2.0: «Smart» Contracts As the Beginning of the End OF Classic Contract Law, National research university High School WP BRP 71/LAW,7. Of Economics,

Hacker, Philipp and Thomale, Chris, Crypto-Securities Regulation: ICOs, Token Sales and ryptocurrencies under EU Financial Law (November 22, 2017). 15 European Company and Financial Law Review